ELS EPISODIS SECUNDARIS DEL *TIRANT LO BLANC* I DEL *QUIJOTE*: UNA APROXIMACIÓ COMPARATIVA

Magdalena Llorca Serrano
Universitat d'Alacant
magdalena.llorca@ua.es

RESUMEN: Es cierto que tenemos que ser prudentes a la hora de establecer hipotéticas dependencias o afinidades entre dos clásicos como el *Tirant lo Blanc* y el *Quijote* porque hay también muchas diferencias que los separan. Pero en este estudio nos gustaría fijarnos en un vaso comunicante que los pone en relación: el hecho de que ambas novelas interpolan episodios autónomos o semiautónomos dentro de la trama principal. Nuestro objetivo consiste en, a partir del análisis de los episodios secundarios que identificaremos en cada obra, hacer una tipología con el fin de averiguar qué función y qué sentido tienen dentro de cada una de éstas.

Palabras clave: episodios secundarios, *Tirant lo Blanc*, *Quijote*, trama principal.

ABSTRACT: It is true that it is necessary to be careful at the time of establishing hypothetical dependencies or affinities between two classics like *Tirant lo Blanc* and *Quijote* because there are also many differences that separate them. But, in this study, we would like to talk about one go communicating that it puts them in relation: the fact that both novels interpolate autonomous episodes or semiautonomous in the main plot. Our aim consists in, from the analysis of the secondary episodes that will identify to each work, do a typology with the purpose of find out which function and which sense have each of them.

Key words: secondary episodes, *Tirant lo Blanc*, *Quijote*, main plot.

S'ha escrit molt sobre la influència del *Tirant lo Blanch* de Martorell en el *Quijote* de Cervantes i de les eventuals relacions entre ambdues obres. Tot açò, en part, arran del que diu el cura al capítol sis (Cervantes 2001: 83, part I, cap. 6) de la primera part del *Quijote*:

> por su estilo, es éste [el *Tirant*] el mejor libro del mundo: aquí comen los caballeros, y duermen y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte, con estas cosas de que todos los demás libros deste género carecen.

Cervantes es va sorprendre gratament no sols de la versemblança de la novel·la de Martorell, sinó també del gran potencial del *Tirant* com a text lúdic i d'entreteniment: "es un tesoro de contento y una mina de pasatiempos" (Cervantes 2001: 83, part I, cap. 6).

És cert que, malgrat la cita, cal ser prudents a l'hora d'establir hipotètiques dependències o afinitats entre aquests dos clàssics perquè hi ha també moltes diferències que els separen. Però ara ens agradaria fixar-nos en certs vasos comunicants que els posen en relació, com per exemple el fet que ambdós interpolen episodis autònoms o semiautònoms en la trama principal. Generalment, s'han interpretat aquests episodis com una pausa dins la trama principal que no pertocava.[1] Tanmateix, intentarem demostrar que cada episodi autònom té un vincle causal amb el conjunt de la novel·la.

El nostre objectiu consisteix a, sobre l'anàlisi dels episodis secundaris, esbrinar quina funció i quin sentit tenen dins de cada novel·la. Després, els posarem en relació i determinarem l'abast quantitatiu i qualitatiu de les possibles relacions existents entre els episodis secundaris de dues obres mestres de la literatura catalana i castellana, respectivament. Sabem que és una finalitat massa agosarada per a un article d'aquest tipus i que aquest tema es pot ampliar i tractar de manera més detallada, però ara ens proposem fer-ne només un primer tast, elaborar un primer esquema que aprofitarà per a desenvolupar futures recerques.

1. Els episodis secundaris

Primerament, hem de començar per delimitar a què ens referim quan parlem dels episodis secundaris del *Tirant* i del *Quijote*. Ens trobem amb dos nivells narratius: la trama argumental central i diferents trames secundàries o episodis intercalats, que són els relats o les històries d'alguns personatges que apareixen a les novel·les.

A la trama central, la narració dels fets recau majoritàriament en un narrador extradiegètic en tercera persona (narrador omniscient) que parla sobre els personatges principals. Malgrat l'omnisciència del narrador, l'exposició de les accions apareix de vegades condicionada per la visió de certs personatges que intervenen en la novel·la.[2]

Per un altre costat, els episodis secundaris o autònoms són els fets que no estan directament relacionats amb la narració principal i que fan referència a la història d'algun personatge que apareix al relat de manera puntual o no tan puntual, però la història del qual, ja siga l'origen o el desenvolupament, no va lligada a la dels protagonistes. En general, i especialment al *Quijote*, seran els personatges secundaris mateixos els qui

1. Observeu, per exemple, què n'opina Franco Meregalli (1992: 87): "la inserción de historias que apenas guardan relación con el tema principal, y que entorpecen su desarrollo al ir intercaladas tan próximas unas a otras".

2. Vegeu, a tall d'exemple, el capítol del *Tirant* titulat «Del somni que Plaerdemavida feu» (Martorell 2005: 707, cap. 163) o la batalla de don Quijote amb el "caballero de los espejos" explicada des de la perspectiva de l'*hidalgo* (Cervantes 2001: 734-746, cap. 14).

introduiran els episodis autònoms en explicar les seues històries personals (narrador intradiegètic).

Som conscients que la línia marcada és molt fina i que hi ha altres episodis dels quals no parlarem que podrien considerar-se episodis secundaris o, si més no, episodis semiautònoms dins de cadascuna de les novel·les, però hem seleccionat només els casos en els quals s'observara clarament que l'episodi en qüestió està protagonitzat per un personatge diferent al protagonista de la trama principal, ja siguen Tirant i el seu cercle més immediat o Quijote i Sancho.

2. El *Tirant lo Blanc*

A continuació passem a estudiar els episodis secundaris del *Tirant lo Blanc*, els quals, al nostre parer, són: el de Quinto lo Superior (Martorell 2005: 168-173, caps. 33-34), el del filòsof de Calàbria (Martorell 2005: 430-436, cap. 110), el de la dama de Rodes (Martorell 2005: 364-375, caps. 98-99), el del rei Artús (Martorell 2005: 798-825, caps. 189-202) i el del cavaller Espèrcius (Martorell 2005: 1365-1372, caps. 410-413). Farem l'anàlisi dels episodis esmentats a partir de l'observació dels elements que comparteixen.

2.1. Tipus de narrador que introdueix l'episodi

Els episodis secundaris al *Tirant lo Blanc* solen estar introduïts pel narrador omniscient mateix que ens guia al llarg de tota la novel·la, tret del cas de Quinto lo Superior, el qual apareix introduït per l'ermità Guillem de Varoic a mode d'exemple perquè Tirant aprenga com s'ha de comportar un bon cavaller ("pren speriència de aquell tan famós cavaller qui·s sabé percassar molta honor en aquest món e glòria en l'altre, lo nom del qual era Quinto lo Superior", Martorell 2005: 168).

2.2. Anticipacions de les proeses que farà Tirant a partir de les històries d'altres personatges

En el *Tirant*, hi ha dos episodis secundaris (el de Quinto lo Superior i el d'Espèrcius) que, d'una manera o una altra, anticipen les proeses cavalleresques del protagonista. És com si a través de Quinto i d'Espèrcius l'autor ens volguera donar notícia de les grans gestes cavalleresques que Tirant aconseguirà.

La història de Quinto lo Superior anticiparà la història de Tirant com a cavaller vencedor dels enemics musulmans en terres gregues. En ambdós casos, tant Quinto com Tirant hauran d'ajudar a foragitar els turcs de Constantinoble perquè els emperadors d'aqueixa ciutat es veuen incapaços de fer-ho per ells mateixos.Respecte al passatge d'Espèrcius, pertany a la part africana del *Tirant*, i conta la història d'un cavaller que

mata un drac per a desencantar una dama. Aquest passatge pot tindre un component simbòlic que nugue l'episodi amb la resta de la novel·la (vegeu Perujo 1994), ja que es pot interpretar que Martorell fa un paral·lelisme entre la conquesta de l'illa del Lango per part d'Espèrcius i les gestes guerreres de Tirant a terres africanes.

2.3. Episodis aïllats

Un altre tema que s'ha de comentar és que tots els episodis secundaris del *Tirant* comencen i finalitzen de manera una mica forçada. El narrador és qui sol introduir aquests episodis i també qui els tanca,[3] perquè els personatges que conformen l'episodi secundari no tornen a intervindre en la novel·la. Tanmateix, no és aquest el cas del cavaller Espèrcius, que, encara que només esmentat com a "lo cavaller Spèrcius, capità de l'armada, senyor de la illa d'Espertina" (Martorell 2005: 1450, cap. 452), el tornarem a trobar convidat al casament de Tirant i Carmesina al final de l'obra.

2.4. Canvis de gènere literari

Com veurem tot seguit, Martorell, en alguns casos, utilitza els episodis secundaris per a introduir variacions pel que fa al gènere literari de la novel·la cavalleresca. Així, el teatre o el conte de tipus folklòric els podem trobar inserits al *Tirant*.

En l'episodi del rei Artús, hi ha autors com M. de Riquer (1990: 150-156), que proposen que l'episodi siga vist com un entremés meravellós, sorprenent i teatral, però típic de quan es feia un gran banquet en una cort, on s'usava l'entremés per a amenitzar la vetllada. A més, justifica la presència de Morgana i d'Artús dient que apareixen en la novel·la perquè, a banda de ser personatges literaris, se suposa que són ascendents de Tirant i, entre els cavallers, era molt habitual qui pretenia descendir d'herois llegendaris o novel·lescos.

Una altra hipòtesi complementària a aquesta és la d'entrendre el passatge com un teatre (Grilli 1993), ja que l'escena es desenvolupa justament al mig d'un banquet organitzat per l'Emperador, qui, amb aquest teatre, voldria obsequiar els seus convidats.

També l'episodi del filòsof de Calàbria representa un canvi de registre, ja que ens endinsem en el món del conte folklòric. La princesa Ricomana ha de decidir si es casa o no amb Felip de França i és que la siciliana té por que Felip no siga un bon marit. Per decidir-se, fa vindre de Calàbria un filòsof perquè amb la seua ciència li aclarisca el temperament de Felip. Però, de camí, el filòsof mata un home en una baralla i el fiquen a la presó, des d'on cridarà l'atenció del rei gràcies als seus dots endevinatoris.

3. Vegeu, com a model, l'episodi de la dama de Rodes, que s'enceta amb les paraules del narrador dient una sentència i com, a través de la història que explicarà, aquesta es compleix ("Mas nostre Senyor algunes veguades permet algun gran peccat per major benefici. Dins aquella ciutat estava una galant dama, la qual, …", Martorell 2005: 364). Passat el moment, ja no tindrem cap més notícia de la dama de Rodes.

Resol tres casos per al rei i, quant a Felip, el filòsof vaticina que és un grosser, però que morirà rei i serà un home valentíssim, paraules que fan decantar a Ricomana per casar-se amb ell. Aquest episodi és usat per Martorell per a ridiculitzar la figura del rei de Sicília i l'aparent saviesa de la infanta Ricomana.

Pel que fa a l'episodi del cavaller Espèrcius, també va en la línia del conte folklòric que hem comentat. Segons M. P. Janer (1993), es tracta d'una mostra del cicle folklòric «de l'espòs transformat o de l'animal-nuvi», present en la literatura popular i tradicional, però també en la d'autors cultes. L'episodi té l'estructura d'un conte tradicional: cavaller que per tempesta arriba a un lloc màgic (l'illa de Lango), on haurà de resoldre una prova (desencantar una donzella), la qual cosa li reportarà esposa, regne i tresor. A més, hi ha crítics (vegeu Perujo 1994) que l'han considerat com un episodi autònom inserit dins el conjunt de la novel·la amb la finalitat d'entretenir el lector i fer-li rememorar un motiu folklòric que de segur que li era conegut.

2.5. Models i fonts

Un últim punt que s'ha d'assenyalar és la gran quantitat d'intertextualitats que podem veure als episodis secundaris del *Tirant*. Si bé és cert que això és una constant en tota l'obra, en aquests passatges Martorell ho emfatitza encara més si cal.

L'estratagema que localitzem a l'episodi de la dama de Rodes, que ajuda el mestre de Rodes i la seua gent a no caure en un parany que els genovesos han ordit, sembla tret d'un dels tractats clàssics sobre aquesta disciplina: el *Stratagemata* de Frontí que esmenta un episodi en el qual és un bon artifici militar atacar en un moment en què es fa una celebració litúrgica, per manca de previsió de la població. En el nostre cas seria dijous i divendres Sant.

Per a Hauf (1994) l'episodi té l'origen en un novel·lino boccaccià, ja que la dama és una prostituta que per diners ha accedit a l'amor de l'escrivà que li ha pagat molt bé i després promet lliurar-se al cavaller de l'orde que està enamorat d'ella per tal de contar-li la traïció.

Respecte a l'episodi del rei Artús, es tracta d'una aventura inserida al *Tirant* en la qual intervé un personatge mític. Morgana apareix a la cort de Constantinoble perquè està buscant el seu germà Artús. L'emperador els explica que allà hi ha un cavaller que té una espasa anomenada Escalibor i que podria ser ell. Es dirigeixen tots cap al palau i allà troben Artús dins d'una gàbia i, tal com ja feia l'Artús de *La Faula* de Guillem de Torroella, contesta diferents preguntes relacionades amb el món cavalleresc abans d'anar-se'n amb la seua germana Morgana.

Quant al passatge del filòsof de Calàbria es pot considerar la relació entre l'exemple 313 del *Libro de los ejemplos por A.B.C.* de Clemente Sánchez de Vercial i la novel·la tercera del *Novellino*, així com també el conte del rei Omar An-Numan de les *Mil i una nits*.

L'episodi d'Espèrcius, segons Riquer (1992: 188), és una còpia literal d'una història que apareix al *Voyage d'Outremer* de sir John Mandeville:

> gran parte del capítulo 410 del Tirant lo Blanch, cuando narra la historia de la hija de Hipócrates convertida en dragón en la isla de Lango, es una traducción literal, auténtico plagio, de un largo pasaje del *Voyage d'outre mer* de sir John Mandeville, en su texto francés.

3. El *Quijote*

A diferència del *Tirant*, al *Quijote* hi ha un major nombre d'episodis secundaris que van incorporant-se a la narració a mesura que la parella protagonista formada per Quijote i Sancho van trobant, al llarg del seu camí, diferents personatges que els expliquen les seues històries personals, relats que versen sovint sobre qüestions amoroses.

Davant la impossibilitat, per raons d'espai i temps, d'explicar-les ací una per una, les enumerarem tot seguit i tractarem més endavant d'aquelles característiques principals que ens permet agrupar-les.

A la primera part del *Quijote* (1605) podem localitzar sis episodis secundaris: el de la pastora Marcela (Cervantes 2001: 119-157, caps. 11-14), el de Cardenio i Dorotea / *don* Fernando i Luscinda (Cervantes 2001: caps. 23-24, 27-29, 36), el *curioso impertinente* (Cervantes 2001: 375-423, caps. 33-35), el capità captiu (Cervantes 2001: 450-492, caps. 39-41), el de *doña* Clara i *don* Luis (Cervantes 2001: 493-520, caps. 42-44) i el de Leandra (Cervantes 2001: 577-582, cap. 51).

A l'inici de la segona part (capítol 3, p. 652), però, quan es discuteix sobre la primera part, Cervantes, a través de la conversa del *bachiller* Sansón Carrasco, de Sancho i de Quijote dubta de la conveniència d'inserir relats intercalats a la trama principal i, finalment, sembla que no hi està massa d'acord, sobretot respecte al *curioso impertinente*, que és un relat molt llarg i que creu que no ha estat encertat incloure'l a la primera part de l'obra.

Malgrat això, trobem sis episodis secundaris més: la història de les noces de Camacho (Cervantes 2001: 781-808, caps. 19-21), la dels aldeans que bramen com a ases (Cervantes 2001: 836-862, caps. 25-27), la de la filla deshonrada de *doña* Rodríguez (Cervantes 2001: caps. 48, 52, 56 i 66), el de la filla de Diego de la Llana a la *ínsula* Barataria (Cervantes 2001: 1014-1022, cap. 48), el de Claudia Jerónima durant l'estada de don Quijote amb Roque Guinart i la seua banda (Cervantes 2001: 1116-1129, cap. 60), i finalment, el d'Ana Fèlix, filla de Ricote el Moro (Cervantes 2001: caps. 63 i 65).

3.1. Sentit dels episodis

Els episodis secundaris del *Quijote* sembla que permeten a Cervantes tractar tota una sèrie de temes, els quals, pel caràcter idealitzat dels seus protagonistes, no podria tractar d'una altra manera. A banda, això li permet aportar una casuística major sobre el tema que li interessa, com és el cas de l'amor i, vinculats a aquest tema la gelosia, l'honra o el matrimoni. El matrimoni es converteix en un conflicte sempre que els pares

volen imposar el seu dret a triar les futures parelles dels seus fills.[4] En bona mesura, el fet que triomfe el gust dels fills sobre el dels pares suposa trencar una llança en favor de la llibertat d'elecció, cosa que Cervantes aconsegueix no sols amb aquest exemple, sinó també en l'episodi de la pastora Marcela, que fa un discurs sobre la llibertat de les dones per a triar les seues vides.

3.2. Introducció dels episodis

A l'hora d'introduir les històries secundàries, el que sol fer Cervantes és que el narrador omniscient ens dóna la primera notícia sobre el nou o els nous personatges, però, després, la part narrativa dels episodis és actualitzada pel personatge principal d'aquest relat, qui sol explicar amb més detall la seua biografia. De tota manera, n'hi ha excepcions, com en l'episodi de la pastora Marcela, on és un altre pastor qui conta el suïcidi de Grisóstomo, desesperadament enamorat de Marcela. I també el cas del pastor Eugenio, que és qui conta la història del seu enamorament de Leandra, pastora que acabarà enganyada pel soldat Vicente de la Roca (Cervantes 2001: 580). Així, en ambdós casos, és un personatge secundari qui conta la història dels altres secundaris.

Tampoc a l'episodi del *curioso impertinente* és el narrador principal qui conta la història, és el capellà qui la llig a mode de novel·la, encara que, en realitat, serà també un narrador omniscient qui ens explique el relat.

3.3. Canvis de gènere literari

Així com ja hem vist que feia Martorell, també Cervantes aprofita els episodis secundaris per a introduir dins el fil narratiu principal elements típics de diferents gèneres literaris.

En primer lloc, hem d'assenyalar la gran quantitat d'històries amoroses que apareixen a les històries secundàries del *Quijote* (història de Cardenio-Dorotea, *don* Fernando-Luscinda, la de la filla de *doña* Rodríguez, la de Claudia Jerónima, etc.).

En segon lloc, cal remarcar les històries secundàries que pertanyen a la novel·la pastoral: l'episodi de la pastora Marcela, el de Leandra o el de les noces de 'Camacho'.

I, finalment, fem referència a un e*xemplum*, el del *curioso impertinente* i a un conte popular, els dels aldeans que bramen com a ases; dos gèneres literaris que hem vist ja anteriorment inserits en el *Tirant*.

3.4. Històries versemblants

Les històries secundàries del *Quijote*, a diferència de les aventures que viu el protagonista a la trama principal, s'esdevenen totes de manera versemblant, és a dir, que

4. Vegeu la història de Cardenio-Dorotea, *don* Fernando-Luscinda.

les bogeries fantàstiques del Quijote no afecten de manera significativa l'esdevenir dels fets dels episodis secundaris. No obstant això, alguns personatges participen en la trama quixotesca principal, com és el cas de Dorotea, qui farà de princesa Micomicona en l'intent d'enganyar el gentilhome manxec perquè torne a casa.

3.5. Diferències entre la primera i la segona part de l'obra

A la primera part del *Quijote*, els episodis secundaris són més llargs i solen tallar més sovint el fil narratiu principal, ja que hi ha històries com la de Cardenio-Dorotea i *don* Fernando-Luscinda, que s'allarguen i van contant-se per fragments. A la primera part, per exemple, tenim també la història del capità captiu, que ocupa quaranta-una pàgines o la del *curioso impertinente*, que n'ocupa quaranta-huit.

Per contra, la segona part de l'obra intenta respectar més la trama principal i no incloure un nombre excessiu d'històries alienes a don Quijote i Sancho, tal com el propi don Quijote s'encarrega d'afirmar al començament d'aquesta segona part. Malgrat tot, hi ha encara sis episodis autònoms, per bé que ara seran més breus i no s'allargaran tant en el temps com la història de Cardenio-Dorotea i *don* Fernando-Luscinda, per exemple.

4. Conclusions

En conclusió, en ambdues novel·les els episodis secundaris actuen significativament a partir de paral·lelismes i contrastos en l'argument central de les novel·les. Els episodis secundaris no apareixen a l'obra de forma casual, sinó que estan lligats a l'argument principal i tenen una raó de ser, no estan desconnectats del fil argumental principal.

Una altre tema fonamental que tant el *Tirant* com el *Quijote* comparteixen respecte a la diferència entre la trama principal i els episodis secundaris és que tot allò relacionat amb la primera d'aquestes pertany al gènere predominant en la novel·la, mentre que les interpolacions, habitualment, pertanyen a gèneres narratius diferents (*exemplum*, contes, novel·la pastoral…) o s'hi poden incloure elements que els autors no incorporarien mai a la trama principal, com, per exemple, el component fantàstic en l'episodi d'Espèrcius al *Tirant*.

En resum i salvant les distàncies que separen aquests dos grans clàssics de la literatura catalana i castellana, els episodis secundaris del *Tirant* i del *Quijote*:

a) Tenen una funció concreta dins de cada novel·la i no estan col·locats dins el text de manera aleatòria.

b) Comparteixen el fet que ambdós autors els usen per a canviar de gènere literari respecte a la trama principal.

c) A més, són moments que els dos autors aprofiten per donar una mostra de la seua sapiència i fer ús de diferents intertextualitats.

Per acabar, hem d'afegir que, malgrat les interpolacions, tant el *Quijote* com el *Tirant* són dues obres molt cohesionades. En la nostra opinió, els episodis secundaris no trenquen la unitat de la novel·la.

Bibliografia

Cervantes, M. de, *Don Quijote de la Mancha*. Ed. de Francisco Rico. Barcelona: Crítica 2001.

Hauf i Valls, A., «'La dama de Rodes': tècnica i 'energia boccacciana' en un 'novellino' del *Tirant lo Blanc*», en: A. Ferrando / A. Hauf (eds.): *Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura*, viii. València/Barcelona: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1994, 79-118.

Janer, M. de la P., «L'espòs transformat al *Tirant*», en: R. Alemany / A. Ferrando / L. B. Meseguer (eds.): *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, ii. València/Barcelona: Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I / Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1993, 159-171.

Martorell, J., *Tirant lo Blanch*. Ed. d'Albert Hauf. València: Tirant lo Blanch 2005.

Meregalli, F., *Introducción a Cervantes*. Barcelona: Ariel 1992.

Muñoz Sánchez, J. R., «Los episodios de *Los Trabajos de Persiles y Segismunda*», *Hesperia: Anuario de filología hispánica* 6 (2003), 147-173.

Perujo Melgar, J. M., «L'illa del Lango no és un illot: el nus estructural de l'episodi del drac en el *Tirant lo Blanc*», en: C. Romero / R. Arquès (eds.): *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco: atti del v Convegno dell'Associazione italiana di studi catalani (Venezia, 24-27 març)*, *1992*. Pàdua: Editoriale Programma 1994, 71-88.

Riley, E. C., *Introducción al 'Quijote'* (versió castellana d'Enrique Torner Montoya). Barcelona: Crítica 1990 [1986]. [1a edició: Riley, E. C., *Don Quixote*. Londres: Allen and Unwin 1986.]

Riquer, M. de, *Història de la literatura catalana*, ii. Barcelona: Ariel 1964.

—, *Aproximació al 'Tirant lo Blanc'*. Barcelona: Quaderns Crema 1990.